

КОТОРМОНУН ТЕОРИЯСЫ ЖАНА ПСИХОЛИНГВИСТИКА

Макалада котормо ишмердигинин психологиялык табиятына байланышкан проблемалардын илимий негизде чечмелениши туурасында сөз болот. Мындан тышкары котормо ишмердигиндеги адам факторунун ролу б.а. котормочунун компетенттүүлүгү маселеси каралган.

Котормонун тилдик кубулуш катары маңызын ачуу, эң оболу, анын психологиялык негизин жете түшүнүүгө байланыштуу. Окумуштуу С.Н.Сыроваткиндин сөзү менен айтканда, котормо - биринчи кезекте психологиялык процесс. Андыктан котормонун психологиялык моделин, проблемаларын изилдөөгө алуу котормонун теориясы менен психоллингвистиканын орток проблемаларын изилдөө зарылдыгы менен шартталган. Себеби психоллингвистика адамдын кеп ишмердигин иликтөөгө алса, котормо теориясынын изилдөө объектиси катары, кеп ишмердигинин өзгөчө формасы, б.а. которуу ишмердиги эсептелет. Ушундан улам, котормонун теориясы менен психоллингвистиканын орток маселелери деталдуу проблемалардын бүтүндөй комплексин түзөт. Атап айтканда, кептик айтымдын жаралышы жана кабыл алынышы, кептик ишмердиктин психологиялык механизми, модели, тилдин ой жүгүртүү менен болгон байланышы сыяктуу масштабдуу проблемалардын параметрлери аркылуу сөз болуп жаткан эки илимий тармак тыгыз байланышта болот. Ошондой болсо дагы психоллингвистиканын изилдөө объектиси болгон эркин (воспроизводный) кептик ишмердик которуу ишмердигинен жаралуу механизми, мотиви боюнча айырмаланат. Т.а. эркин кептик айтым конкреттүү айтуучу тарабынан кептик кырдаалга байланыштуу белгилүү бир мотивден улам конкреттүү максат-мүдөөгө ылайык стихиялуу реализацияланса, ал эми которуу ишмердиги которула турган тексттеги информацияга байланышып, ошол информацияны бир тилден экинчи бир тилге которуу зарылдыгынан улам ишке ашырылат. Бир сөз менен айтканда, эркин кеп ишмердиги стихиялуу мүнөздө болсо, котормо репродуктивдүү, рецептивдүү ишмердик болуп эсептелет.

Которуу ишмердиги психологиялык аспектиден алып караганда үч стадия аркылуу ишке ашат.

Биринчи стадия анализдөө стадиясы деп аталып, мында А тилинде жаралган тексттеги информациянын структурасы, сөздөрдүн маанилери жана алардын ортосундагы грамматикалык мамилелер аныкталып анализденет.

Экинчи стадиянын маңызын «алып өтүү» б.а. анализге алынган материалдарды, информацияны А тилинен Б тилине трансформациялоо түзөт.

Үчүнчү стадия реконструкциялоо, жыйынтыктоо мүнөздө болуп, бул стадияда которулган материал Б тилинин нормасына биротоло адаптацияланып, акыркы калыбына келиши керек. Албетте, котормо процессинин ишке ашырылышын мындай стадияларга бөлүштүрүү, белгилүү өлчөмдө шарттуу мүнөзгө ээ. Себеби котормо тексттин жаралышынын ички механизмдин оптималдуу эң мыкты үлгүдөгү вариантты изилдөөгө карата багытталган үзгүлтүксүз аракет түзөт. Үзгүлтүксүз аракет дегенибиз которуу процессиндеги ката, мүчүлүштүктөрдү улам четтетүү аркылуу, котормо

тексттин эң адекваттуу, эквиваленттүү вариантын табуу дегендикти түшүндүрөт.

Маселен, синхрондуу котормодо которуу процессин ишке ашыруу мөөнөтү минималдуу өлчөмгө чейин кыска болгондуктан, жогоруда белгиленген стадиялардын ырааттуулугу так сакталбай калышы да ыктымал. Себеби котормонун синхрондуу түрүндө котормочудан которуунун автоматташтырылган ыгы, жогорку деңгээлдеги профессионализм, ой жүгүртүүнүн о.э. вербалдык трансформациялоонун жогорку ылдамдыгы талап кылынат. Ушул спецификалык жагы аркылуу синхрондуу котормонун психолингвистикалык табияты котормонун башка түрлөрүнөн айырмаланат. Т.а. синхрондуу котормо информацияны кабыл алуу жана жеткирүү б.а. айтуу процесстеринин бир мезгилде жүрүшү аркылуу ишке ашырылат. Мындай жагдайда котормочу автордун айтып жаткан оюнун айтыла элек жыйынтыгына өз оюнда багыт алып, берилип жаткан информацияны үзгүлтүксүз которуп турат. Синхрондуу котормочунун мындай ишмердигин вербалдык деңгээлдеги прогноздоо, үзгүлтүксүз келип жаткан информациянын логикалык жыйынтыгын боолгоо катары түшүндүрүүгө болот. Демек, синхрондуу котормонун, дегеле котормонун башка түрлөрүнүн табиятын, психолингвистикалык анализсиз түшүнүү мүмкүн эмес.

Котормонун теориясы менен психолингвистиканын өзөктүү орток проблемаларынын катарында адам фактору б.а. которуудагы котормочунун психологиялык мүмкүнчүлүктөрү, алардын сапаттык деңгээли, бир сөз менен айтканда, котормочулук компетенция турат. Бул проблема б.а. котормочунун профессионалдык компетенциясы көркөм котормонун проблемаларына байланышкан эмгектерде, сын макалаларда шык, өнөр, чыгармачылык, талант деген сөздөр менен катар коюлуп, белгилүү деңгээлде субъективдүү мүнөздө чечмеленип жүрөт. Чындыгында эле котормочунун профессионалдык компетенциясы субъективдүү мүнөздөгү проблема экендигин танууга болбойт. Себеби, бир эле тексттин ар башка котормочулар тарабынан ар кандайча которулушун, котормочулардын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүнө, субъективдүү факторлорго байланыштуу экендигин түшүнүү кыйын эмес. Ошондой болсо дагы, котормочунун адисттик компетенция проблемасы психологиялык, лингвистикалык аспектиден изилдөөнү талап кылган конкреттүү проблема экендиги талашсыз. Көпчүлүк илимий адабияттарда бул маселе боюнча, котормонун белгилүү теоретиги Р.Штольценин интерпретациясы, сөз болуп жаткан проблемага байланыштуу ал киргизген терминдер колдонулуп жүрөт. Р.Штольце котормочунун компетенциясын рецептивдүү жана репродуктивдүү деп бөлүштүрүп караган. Жөнөкөй тил менен айтканда, окумуштуу котормочулук компетенция баштапкы б.а. оригинал текстти түшүнүү компетенциясына жана ошондой эле ошол текстти котормо тилде түзүү, ажырата билүү компетенциясынан турарын айткан. Буга кошумча окумуштуу котормочунун турмуштук тажрыйбасы интеллектуалдык деңгээли, эрудициясы, жалпы маалыматтуулугу сыяктуу факторлордун да белгилүү өлчөмдө роль ойнорун белгилейт. Окумуштуу мындан тышкары которуу ишинде компетенттүүлүктүн деңгээлин жогорулатуунун төмөндөгүдөй жолдорун көрсөтөт.

- 1) Оригинал тексти котормо тилге трансформациялоодо б.а. которула кезиккен кедерги тоскоолдуктарды лингвистикалык жактан иликтөө жана классификациялоо;
- 2) Котормочулардын адисттик компетенттүүлүгүн жогорулатуу максатында окутуунун лингвистикалык жана психологиялык жактан негизделген формаларын иштеп чыгуу;
- 3) Которуу процессинде кетирилген мүнөздүү ката мүчүлүштүктөрдү анализге алуунун бардык релеванттуу тилдик кубулуштарды камтыган эффективдүү механизмдин иштеп чыгуу;
- 4) Котормого теориялык жана методикалык жактан негизделген сын берүү максатында баалоонун критерийлерин иштен чыгуу (Р.Щтольце, 1982.).

Котормонун теориясындагы котормочунун компетенттүүлүгүнө байланышкан которуунун оптималдуу багыты катары бул «чет тилин негизги тил катары мыкты билүү (иностранный язык – основной язык) багыты эсептелет. Бул багыттын маңызында чет тилди б.а. текст которулуп жаткан тилди мыкты жеткиликтүү билүү талабы жатат. Баса белгилей кетчү жагдай, котормочунун компетенттүүлүгүн аныктоо ишинде которуунун багыты да негизги көрсөткүч катары роль ойнойт. Б.а. котормочу которуу процессин эне тилинен чет тилине, же тескерисинче чет тилинен эне тилине которууда туш болгон проблемалар бирдей болбойт. Андыктан, жогоруда белгиленген эки багыт котормочунун субкомпетенттүүлүгүн биримдикти түзүп турган компетенттери болуп саналарын белгилеп кетүү зарыл.

Себеби стилистикалык табияты татаал, көп пландуу мазмундагы тексттерди которууда бул эки талаптын бири болуп, экинчиси жеткиликтүү деңгээлде болбосо котормонун кынтыксыз мыкты ишке ашышы күмөн туудурат. Ошондуктан эки тилди локалдуу өз алдынча мыкты билүүнү гана котормочулук компетенттүүлүк катары эсептөө туура эмес. Котормодогу мыкты компетенттүүлүк талабы, буга кошумча эки тилдин которуу механизмине байланышкан проблемаларынын жеткиликтүү өздөштүрүүнү, грамматикалык трансформациялоо маселелерин жакшы үйрөнүүнү да талап кылат. Андыктан котормо жалаң эле вербалдык белгилердин эки тилдин чегиндеги лексикалык, морфологиялык, синтаксистик жана текстуалдык-прагматикалык комбинацияларынын жыйынтыгы гана болбостон, которуу процессин коштогон объективдүү кырдаал шарттарга байланыштуу келип чыккан стандартсыз проблемаларды адекваттуу чече билүүнү, чыгармачыл туюмду талап кылган татаал табияттуу ишмердик. Жыйынтыктап айтканда, мейли рецептивдүү, тилдик же тилдик эмес компетенттүүлүк болсун, булардын бардыгы органикалык байланыштагы бүтүндүктү түзүп турган бөлүктөр болуп эсептелинет. Анткени, рецептивдүү компетенттүүлүк болбой туруп б.а. которула турган тексти мыкты жеткиликтүү түшүнбөй туруп, котормочу которууну жеткиликтүү деңгээлде ишке ашыра албайт. Сөз болуп жаткан проблема б.а. котормочулук компетенттүүлүк проблемасы айрым параметрлер аркылуу кадыресе кептик же б.а. вербалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк менен ажырагыс биримдикте турат. Чечмелеп айтканда, бир эле тилдин чегинде кептик ишмердик аткаруу учурунда, адам коммуникативдик кырдаалга ылайык,

өзүнүн тилдик «арсеналын» багыттуу максатта реализациялайт. Андыктан, түзүлгөн конкреттүү кептин кырдаалга карата, сүйлөөчүнүн кебинин толук кандуулугу, тууралыгы, эффективдүүлүгү, нормативдик баалуулугу сыяктуу сапаттык көрсөткүчтөр анын кептик компетенттүүлүгүнүн деңгээлин аныктайт. Ал эми кептик б.а. коммуникативдик компетенттүүлүк проблемасы психолингвистиканын борбордук проблемасы болгондуктан, мындай жагдай котормонун теориясы менен психолингвистиканын байланыш-катышынын жагы бир өзөктүү параметринен кабар берет.

Котормочулук компетенттүүлүк проблемасындагы бөтөнчө татаалдыктагы проблемалардын бири катары, бул которула турган тексттин жанрдык өзгөчөлүгү, стилдик табияты эсептелет. Өзгөчө, көркөм стилдеги тексттерди которуу ишинде котормочуга тилдик компетенциядан тышкары, түйшөлүү түйшүгү, чыгармачылык, чыгармачыл пафос өңдүү стандартсыз талаптар коюлат. Ушул жагдайлардан улам көркөм котормону которуу ишмердигинин өзгөчө звеносу, спецификалык проблемалары бар өзүнчө областы катары баалоого болот. Себеби эки тилдик компетенттүүлүгү жогорку деңгээлдеги бардык эле котормочулар көркөм чыгармаларды которо беришпейт. Мындай жагдай көркөм информациянын табиятынын татаалдыгына, андагы субъективдүү маанайдагы проблемалардын жыштыгына байланыштуу. Айтылган ойго карата иллюстративдик мисал иретинде С.Есениндин «Свет вечерний шафранового края» деген ырынан үзүндү келтирели (которгон С.Эралиев):

Оригинал:

Свет вечерний шафранового края
Тихо розы бегут по полям.
Спой мне песню, моя дорогая,
Ту которую пел Хаям.
Тихо розы бегут по полям,
Лунным светом Шираз осиянен.
Кружит звезд, мотыльковый рай.
Мне не нравится, что персияне,
Держат женщин и дев под чадрой.
Лунным светом Шираз осиянен,
Дорогая с чадрой не дружись.
Заучи эту заповедь в кратце,
Ведь и так коротка наша жизнь.
Мало счастьем дано любоваться,
Заучи эту заповедь в кратце.

Котормо:

Саргыч күрөң өрөөн жакта күүгүмдө,
Гүлдөр жерге тарайт элпек аянда.
Асылкечим ырдап койчу бул күндө,

А баягы жаккан ырды Хаямга.
Гүлдөр жерге тарайт элпек аянда.

Шираз ана ай нуруна бөлөнгөн,
Шагыратып жылдыздарын түн көктө.
Персиялык салтты жаман көрөм мен.
Катын кызды катып алган чүмбөткө.
Шираз ана ай нуруна бөлөнгөн.

Асылкечим, ал чүмбөттөн кызгана
Айтам сага, алып ташта кат муну.
Ансыз деле биздин өмүр кыска да,
Асылкечим алып ташта кат муну.

Эгерде жогоруда мисал иретинде алынган котормону оригинал менен болгон микролингвистикалык деңгээлдеги дал келүүлөрүн т.а. лексикалык, грамматикалык эквиваленттүүлүктөрүн издесек, толук эквиваленттик катыштагы тилдик бирдиктерди табуу кыйынга турар эле. Ошого карабастан, котормодо эркин чыгармачыл аткарылган репродукциянын, кылдат тандалган тилдик политрасын, түп нускасын образдык-методикалык даамынын сакталгандыгы байкалып турат. Оригинал менен котормодогу басымдуу көпчүлүк сөздөр адепки маанисинде төп келбегени менен, жалпы планда, тексттик бүтүндүктө алып караганда, түп нуска менен котормонун мазмундук бүтүндүгү, көркөм кунары маанайы сыңарлаштык деңгээлге жеткирилген. Демек, котормочулук компетенттүүлүк, тилдер жана маданияттар аралык коммуникациянын өзгөчө формасы болгон которуу процессин ишке ашыруу үчүн, эки тилди котормочу катары мыкты билүүнү, ошону менен бирге эле которуунун стратегиясын туура тандай билүүнү, тексттин жанрдык, стилдик бөтөнчөлүктөрүнө адекваттуу мамиле жасоону, ошондой эле жалпы фондук билимге ээ болууну талап кылган, татаал көп кырдуу проблема экендиги жөнүндө жыйынтык чыгарууга болот.

Котормочулук компетенттүүлүк түшүнүгү ар бир конкреттүү которуу процессинде конкреттештирилип, ага болгон талаптардын иерархиялык катары өзгөрүлүп турат. Жыйынтыктап айтканда, котормочулук компетенция психоллингвистикалык аспектиден деталдуу терең анализге алынуучу объект катары, котормонун теориясы менен психоллингвистиканын кесилиш чегиндеги татаал табияттуу, сөз болгон эки лингвистикалык дисциплиналарга белгилүү өлчөмдө орток, масштабдуу проблемалардын катарында турат.

АДАБИЯТТАР

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. –М., 1966.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод. –М., 1975.
3. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. –М., 1980.
4. Федоров Н.В. Основы общей теории перевода. –М., 1989.
5. Комиссаров В.Н. Слово о переводе. –М., 1973.
6. Швейцер А.Д. Теория перевода. –М., 1988.
7. Юсупов Л.А. Введение в теорию и практику перевода. –К., 1988.